

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Публікації з проблем методології та методів історичного дослідження, що з'являються останнім часом на сторінках провідних наукових видань, констатують факт зростання інтересу до політичної історії загалом. Цей поворот в розвитку історичної науки ХХ століття почався в 70-х роки, він був закономірним наслідком розвитку запропонованого однією з провідних наукових шкіл “Аннали” завдання створення емпіричної міждисциплінарної соціальної науки, центром якої повинна була стати історія (11; с.64, 83-84).

Хоча, в рамках так званої “ нової наукової історії ” (6; с.199-206) політичній історії відводилось незначне місце, саме дослідження з цього напрямку дозволили, при збереженні її відносної автономії як сфери наукового пошуку, вирішити цілий ряд проблем сучасної історичної науки. Так, політичний аналіз дозволив цілеспрямовано і послідовно виробляти категорії, що розвивають концептуальність соціального, синтезувати мікрота макропідходи у вивченні минулого. Як зазначає один з теоретиків сучасної школи “Анналів” Ж.Дюбі, саме в політичній історії можливо досягнути завдання збереження цілісного уявлення про суспільну еволюцію та використати міждисциплінарні підходи сучасної науки. Таку ж думку, про необхідність цілісного уявлення про минуле в умовах широкого сполучення і соціологічних (масових) і культурологічних пізнавальних засобів підтримують й такі авторитетні вчені як Ю.Бессмертний (2; с.37-39).

На відміну від політичної історії, як вона існувала на початку ХХ ст. у вигляді дослідження простих причинно-наслідкових зв'язків, звернення до *політичної події* сьогодні представляє прагнення розглянути всю сукупність багаточисленних факторів, що призводять подію та обумовлюють співвідношення сил, серед них головний акцент було перенесено на менталітет – суспільну свідомість, в якій найповніше відображена уся різноманітність взаємин людського буття (4; с.55-56). Звичайно, плюралізм пізнавальних методів створює загрозу еkleктики, але її можна запобігти, на думку ряду авторитетних вчених (2; с.38; 5; с.22), якщо в дослідженнях буде врахована необхідність пошуку в унікальному не тільки своєрідності даного конкретного феномену, але й специфіки культурного універсуму епохи взагалі.

Відродження інтересу до політичної історії стало й реакцією на знищення сюжету в працях послідовників деяких напрямків історичних досліджень. Як образно зазначив Ж.Дюбі: “Відмова від *події* зруйнувала хронологію, тіло історії втратило кістяк” (4; с.57). Його доповнює і Ж.Ле Гофф, на думку якого, замість зневаги до політичної історії, її треба вважати ”становим хребтом” історичного аналізу (9).

Повернення до політичної проблематики призвело до зростання загального захоплення нею як серед вчених, так і серед читачів. Одночасно

відбулась переорієнтація предмету політичної історії на “історію політики”. Така термінологічна зміна означає перехід на другий план історії політичних криз, реформ та зіткнень, а звернення, в першу чергу, до історії політичної культури і тих культурних феноменів, які в той чи інший момент забезпечують готовність людей підкорятись владі, її окремим представникам. Тобто особлива увага сучасних дослідників направлена на механізм влади в середині соціальної системи, історію уявлень про владу, роль в цих процесах історичних особистостей (історична біографія), проблеми державності.

Тим більш важливою є ця проблематика для вітчизняних вчених, бо в ній як правило до цього часу історія політики в різних епохах, в тому числі і в середньовіччя, слабо представлена. В наукових дослідженнях іноді зберігається архаїчний понятійний апарат, частина істориків не знайома з наробками світової науки, як з об’єктивних так і суб’єктивних причин. Тому може бути плідним суттєве поглиблення історико-політичних студій, збільшення їх наукової актуальності.

Держава як одна з найважливіших форм саморегуляції соціального процесу створених людством є історичною категорією. Визнання принципу історизму по відношенню до цього явища може реалізуватись в виявленні змісту та якісних характеристик на різних етапах існування державної організації. Але й сьогодні можна зустріти в окремих виданнях досить схематичний підхід до характеристики держави в тому чи іншому суспільстві, перенесення рис сучасної державної структури, принципів її діяльності на минуле, зокрема на епоху середньовіччя. Панування таких характеристик в недалекому минулому створювало ілюзію завершеності в вивченні цієї проблеми. Накопичений на кінець XX ст. науковий матеріал, парадигми сучасної історіографії дають пізнавальний досвід, який можна творчо використовувати для розширення наших уявлень про середньовічну державу в Європі, її зміст – так званий соціокультурний спосіб володарювання епохи.

Історія державності в Європі безпосередньо пов’язана з періодом середньовіччя., Етнодемографічні процеси епохи, виникнення на теренах Європи нових державних організацій стали, поряд з іншим, факторами, що визначили її своєрідність, заклали підвалини для формування системи європейських держав нового та новітнього часу, принципів на яких відбувалось державотворення. Це образно висловив французький історик П.Шоню: “Між Римською імперією, туманною федерацією міст, та сучасною територіальною державою, що базується на засадах єдності грошової системи та чиновництва, різниця настільки велика, що їх безглуздо навіть порівнювати” (13; р.15). Погоджуючись з іншими істориками про дещо категоричний характер цього вислову (7; с.3), зауважимо, що він спонукає істориків до більш адекватного аналізу конкретного комплексу факторів, що структурували державну організацію на тому чи іншому етапі середньовічної історії, і не тільки соціальних та економічних, але й матеріальної основи функціонування державного апарату, ідеологічних концепцій та ментальних умов.

Середньовічна епоха тим більш приваблива для дослідників, що в цей час формується тип європейської держави, який показав свою динамічність, здатність до перебудови, життєздатність. Тому, при умові розгляду інституту сучасної держави як акумульованого результату тривалого розвитку, вдалим для вивчення її історії може стати використання методу ретроспективного аналізу, що дозволяє дослідникам виявити витoki її складових частин, форм устрою, влади, політичних традицій суспільства.

Основними напрямками дослідження при цьому є формування публічної влади, виявлення елементів з яких вона складалась та механізмів відносин з суспільством на різних етапах, ритуали та символіка влади, методи її зміцнення або, навпаки, боротьби з нею. Не менш складним питанням представляється історія територіального становлення держави, уявлення її населення про поняття “державний кордон”. В це коло питань входить і розвиток правових інститутів, становлення приватної власності та її розуміння в суспільній свідомості, правової системи захисту особистості, публічного права. Відповідно, такий аналіз включає становлення фінансової системи держави, фіскальних інститутів, їх ефективності, відношення до них різних соціальних груп, окремих індивідів.

Теоретичний та практичний інтерес для дослідників представляє питання про те, що виникло раніше королівська влада чи держава, наскільки співпадає їх історія, а також сприйняття різними мікрогрупами цих інститутів. Еволюцію поглядів на владу та державу на протязі середньовічної епохи можна прослідкувати співставленням уявлень про них спочатку у франкському суспільстві епохи Меровінгів, потім Каролінгів (8), в X-XI ст.(5). Новий зміст ці поняття отримують в епоху становлення централізованих держав як це представив в біографії Людовіка IX, французького короля з династії Капетингів, Ж.Ле Гофф (14).

В середньовіччя домінувала концепція універсалістського розуміння держави (12; ч. II), що відповідно вплинуло на характер міжнародних відносин, в яких провідною лінією стане прагнення інтегрувати Європу через ідею Священної Римської імперії.

Образ єдності християнського світу постійно вступав в протиріччя з політичними реаліями становлення самостійних держав в Європі. Ці протиріччя знаходили прояв не тільки у військово-політичних конфліктах, наприклад, німецьких імператорів та французьких королів, італійській політиці німецьких імператорів. Носіями універсалістських ідей виступали значні соціальні групи політичної та інтелектуальної еліти середньовічної Європи, вона впливала на світогляд монархів. Однозначно визначити її негативну або позитивну роль для епохи навряд чи можливо. Бо в одних випадках вона стримувала формування ідеї самостійної суверенної держави, як в Німеччині, в інших стимулювала формування етнічної самосвідомості, суверенітету, як в тій же Франції.

В європейську історію середньовічна держава ввійшла як політична організація з притаманними їй специфічними рисами, як то: поєднання політичної влади та земельної власності, а на цій основі аристократизація та

патрімоніальність влади, перевага ідеї монархії над іншими формами влади, нероздільність гілок влади, нелогічність та нечіткість ієрархії апарату управління. Звичайно, кожна з цих рис мала величезне значення для реалізації публічної влади. Взяти хоча б першу, наслідком якої стала монополізація політичної діяльності вузьким колом феодального класу, світських і духовних, які представляли незначний відсоток населення Європи (близько 6-7). Вони були носіями специфічного світогляду, в якому значне місце займали мілітарні риси, сеньйоріально-васальні обов'язки, елітарні уявлення. Цю специфічну ментальність вони привносили і в політичне життя.

Але внутрішня динаміка середньовічної держави пов'язана з такою її важливою рисою як протистояння публічної та приватної влади. Успадковане від пізньої Римської імперії та епохи варварських королівств, воно визначало співвідношення сил королівського центру та носіїв територіальної влади, його апогеєм стала так звана феодальна роздробленість. Її традиційно представляють як період розпаду раніше єдиної держави на окремі феодальні території. Але такий підхід скоріше носить формальний, поверховий характер, і не завжди поєднується з історичними реаліями, наприклад Англії чи Німеччини. Визначення цього періоду представляється як гостре протистояння двох тенденцій: королівської влади, що прагнула утримати публічні функції на всій території країни і феодального класу, який привласнив і юридично оформив владні функції на місцях. Носіями приватної влади могли виступати й міста-комуни, сільські комуни, окремі області. Боротьба монархів та феодальної аристократії проходила з перемінним успіхом, залежала від співвідношення багатьох факторів, в різних районах Європи мала різні результати: від часткового обмеження функцій центру (Англія) до повного відособлення території.

Епоха феодальної роздробленості мала своїм наслідком в Європі розвиток регіоналізму, який в середньовічний період представляв провінціалізм. Основою для нього стала перевага системи внутрішніх зв'язків над зовнішніми, яка утворювала комплексну регіональну систему.

В історії окремих територій середньовічної Європи можна прослідкувати пошук економічної єдності, формування політичної єдності, механізмів реалізації законів, системи виконавчої влади. Ці процеси розвивались в тісному переплетінні й знайшли відображення в формуванні регіональної ідеології. Ідеологічна єдність знаходила свій прояв в різноманітних формах від культу місцевих святих до створення місцевих хронік "історій дзвіниці" (3; с.53-63; 10, с.350-355), але однозначно вона сприяла зближенню суб'єктів регіональної ідеології, формуванню своєї системи цінностей, які в свою чергу визначали механізми дії регіональних процесів для його самовизначення, саморозвитку. Саме на місцевому, провінційному рівні в цей період знайшла свій вияв як активна творча роль політичної еліти, яка формувала морфологію регіону, так і основної маси населення, творців системи економічної, соціальної, ідеологічної єдності.

Наслідком феодальної роздробленості, стало приближення владних функцій до конкретних територій, стало формування середньовічного

сепаратизму, що знайшов свій прояв в замкнутості областей, земель, окремих міст, розширенню корпоративності середньовічного суспільства. Саме на цій основі почнеться будівництво централізованих держав. Хід централізації вирішував долю сепаратизму: або він трансформувався в провінційну територіальну централізацію (як в Німеччині та Італії), або відбувалось об'єднання територій в єдину державу. Але централізовані монархії протягом довгого часу формували відносини з територіями через вирішення проблеми сепаратизму. Це був важкий процес, що вилився в боротьбу тенденцій бюрократичної уніфікації та еволюції сепаратизму в федералізм. Результат такого протистояння залежав від комплексу факторів, які ми можемо постежити на прикладі історичної долі територій у Франції та сусідніх Нідерландах.

Політична історія середньовіччя, безумовно, є невід'ємною частиною сучасної Європи. Новітня історіографія через зміну акцентів дослідження відкрила перспективи для подальшої реконструкції як окремих подій, так і загальної концепції.

Література

1. Баткин Л.М. Леонардо да Винчи. – М., 1990.
2. Бессмертный Ю.Л. Как писать историю? Методологические веяния во французской историографии 1994-1997 гг. // Новая и новейшая история. – 1998. - №4.
3. Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М., 1990.
4. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. Человек в Истории. 1991. – М., 1991
5. Дюби Ж. Европа в средние века. – Смоленск, 1994.
6. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.
7. Кожокин Е.М. Государство и народ: от Фронды до Великой французской революции. – М., 1989.
8. Лебек С. Происхождение франков. V- IX века. – М., 1993.
9. Ле Гофф Ж. Является ли все же политическая история становым хребтом истории?// Thesis. – 1994. – №4.
10. Лінч Дж. Середньовічна церква. – К., 1994.
11. Ревель Ж. История и социальные науки во Франции. На примере эволюции школы “Анналов”// Новая и новейшая история. – 1998.– №6.
12. Себайн Г. Джордж, Торсон Л. Томас. Історія політичної думки. – К., 1997.
13. Histoire économique et sociale de la France. – P., 1977. – Т.1.
14. Le Goff J. Saint Louis. – P., 1996.